

มานุษยวิทยากับการเคลื่อนย้าย: ความคิด การศึกษา และกระบวนการค้น

การเคลื่อนย้าย (mobility) ในฐานะตัวอุปลักษณะทางความคิด เผยให้เห็นว่าสิ่งต่าง ๆ ในโลกดำรงอยู่ในการโยกย้ายถ่ายเทอยู่เสมอ ไม่เพียงแต่ผู้คนเท่านั้น วัฒนธรรม วัตถุสิ่งของ ทูน่า ธุรกิจ การบริการ โรคภัย สื่อ ข้อมูลข่าวสาร ตลอดจนความคิด ต่างหมุนเวียนไปทั่วโลก (Salazar & Smart, 2011) ความคิดดังกล่าวชี้ชวนให้เกิดการศึกษาการเคลื่อนย้ายในหลายระดับ ตั้งแต่การเคลื่อนย้ายข้ามพรมแดนในระดับมหภาคจนถึงการเคลื่อนย้ายในพื้นที่หนึ่ง ๆ ในระดับชีวิตประจำวัน กระแสความสนใจการเคลื่อนย้าย (mobility turn) แพร่หลายไปในหลายสาขาวิชาทางสังคมศาสตร์ โดยเฉพาะผ่านการตั้งคำถามเรื่องการดำรงอยู่ในพื้นที่เฉพาะ (territory) และสมมติฐานแบบติดที่ (sedentary) ซึ่งดำรงอยู่ในศตวรรษที่ 21 (Hannam et al., 2006) ท่ามกลางความเป็นจริงในยุคโลกาภิวัตน์ที่สิ่งต่าง ๆ เคลื่อนย้ายในภาวะที่ขึ้นเร็วขึ้น และสะดวกมากยิ่งขึ้น

มานุษยวิทยาเป็นสาขาวิชาหนึ่งในสังคมศาสตร์ซึ่งศึกษามนุษย์และความหลากหลายทางสังคมวัฒนธรรม งานของนักมานุษยวิทยามักเกี่ยวข้องกับการเผยให้เห็นวิถีชีวิตอันลึกซึ้งของมนุษย์ ท่ามกลางกระแสความสนใจการเคลื่อนย้ายที่เห็นว่าการเคลื่อนไหวและการเชื่อมต่อกันของผู้คนและสังคมนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงของเงื่อนไขเชิงพื้นที่และเวลา งานของนักมานุษยวิทยาจึงเป็นการเผยให้เห็นว่าการเคลื่อนที่แบบต่าง ๆ แสดงให้เห็นนัยความหมายบางประการภายใต้เงื่อนไขนั้นอย่างไร ตั้งแต่ระดับปัจเจกบุคคลไปจนถึงระดับสังคม (Salazar, 2014) ความสนใจการเคลื่อนย้ายในปัจจุบันวางอยู่บนการปฏิเสธอภิปรัชญาแบบติดที่ (sedentary metaphysics) และคำอธิบายต่าง ๆ ในเชิงระบบสังคม (social system) ซึ่งมองสังคมแบบหยุดนิ่งและเป็นเนื้อเดียวกัน ตลอดจนตั้งคำถามต่อวิธีการศึกษาแบบเดิม ๆ ในยุคก่อนหน้าซึ่งเพิกเฉยต่อนัยสำคัญของการเคลื่อนย้าย เช่นเดียวกับการวิพากษ์วิธีการศึกษาที่อาศัยพรมแดนทางภูมิรัฐศาสตร์เป็นเขตแดนในการศึกษาภาคสนาม

ความสนใจการเคลื่อนย้ายในมานุษยวิทยาในเชิงแนวคิดทฤษฎี เริ่มต้นจากความพยายามถอดรื้อสมมติฐานที่ทักทักกันว่าวัฒนธรรมของผู้คนในพื้นที่หนึ่ง ๆ เป็นเนื้อเดียวกันและหยิ่งรากรักในในพื้นที่ทางกายภาพแบบจำเพาะเจาะจง ที่มาที่ไปของการถอดรื้อสมมติฐานเช่นนี้มาจากมุมมองเรื่องวัฒนธรรมในวิธีคิดแบบมาร์กซิสม์ใหม่ (neo-Marxism) ที่ชี้ให้เห็นว่าหน่วยวัฒนธรรมไม่ตัดขาดและเชื่อมต่อกับอำนาจภายนอกเขตแดนของพื้นที่ทางกายภาพ รวมถึงวิธีคิดแบบหลังสมัยใหม่ (postmodernism) ที่ตั้งคำถามเรื่องสถานะแบบปิดของการทำงานภาคสนาม ประกอบกับพัฒนาการของเทคโนโลยีการสื่อสารและการเดินทางที่ก้าวหน้าขึ้นในยุคโลกาภิวัตน์ สภาพการเชื่อมต่อถึงกันเป็นวงกว้างในระดับโลก (interconnectedness) นำไปสู่การผสมปนเปกันของวัฒนธรรมที่หลากหลายแต่ไม่หลอมรวมกันเป็นเนื้อเดียวกันในพื้นที่หนึ่ง ๆ นักวิชาการจำนวนหนึ่งเรียกทัศนะแบบนี้รวม ๆ ว่าเป็นมุมมองแบบพ้นถิ่นที่ (post-local approach) คำถามที่เกิดขึ้นตามมาจากการถอดรื้อเช่นนี้

คือ หากกรอบทฤษฎีเก่า ๆ ไม่สามารถอธิบายการเชื่อมต่อและการเคลื่อนย้ายในโลกที่เปลี่ยนแปลงได้ ปัญหาอยู่ที่การเปลี่ยนแปลงของโลกที่ไม่สอดคล้องกับกรอบทฤษฎี หรืออยู่ที่กรอบทฤษฎีที่ไม่สามารถอธิบายโลกได้ดังเช่นที่เคยเป็น

ถึงแม้ว่าการตั้งคำถามกับอภิปรายแบบติดที่และสมมติฐานว่าด้วยความเป็นเนื้อเดียวกันของวัฒนธรรมในพื้นที่จำเพาะเพียงจะเกิดขึ้นในกระแสความสนใจการเคลื่อนย้าย แต่ความคิดที่พิจารณาการเคลื่อนย้ายในตัวของมันเอง ผูกพันกับประวัติศาสตร์ของมานุษยวิทยามานานแล้ว ทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม (cultural diffusionism) ในช่วงปลายศตวรรษที่ 19 จนถึงต้นศตวรรษที่ 20 เป็นตัวอย่างที่ดีในการอธิบายการเคลื่อนย้ายของวัฒนธรรม (Salazar, 2014) แม้ว่าลักษณะของการอธิบายจะยังคงรูปลักษณะของอภิปรายแบบติดที่ซึ่งมองการเคลื่อนย้ายจากพื้นที่หนึ่งไปยังอีกพื้นที่หนึ่ง รวมถึงการมีหลักแหล่งของพื้นที่วัฒนธรรมที่แพร่กระจายออกไป แต่ข้อพิจารณาที่น่าสนใจคือการมองว่าวัฒนธรรมไม่ใช่สิ่งที่หยั่งรากลึกและดำรงอยู่ในพื้นที่จำเพาะแห่งใดแห่งหนึ่งเพียงแห่งเดียว การโยกย้ายถ่ายเทได้ของวัฒนธรรมแบบนี้ ช่วยชี้ให้เห็นสถานะที่พื้นที่และวิถีชีวิตของผู้คนเปลี่ยนแปลงไปได้จากการรับ ปรับเปลี่ยน และดัดแปลงวัฒนธรรมที่เคลื่อนตัวมาถึง

ในปี 1883 ขณะที่ฟรานซ์ โบแอส (Franz Boas) ทำงานภาคสนามว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมของชาวอินูอิต (Inuit) ผ่านกลไกการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมในพื้นที่ใกล้เคียงทางภูมิศาสตร์บนเกาะบาฟฟิน (Baffin Island) ในทวีปอเมริกาเหนือ ในทวีปยุโรป บรอนิสลอฟ มาลินอฟสกี (Bronislaw Malinowski) ขับเคลื่อนมานุษยวิทยาจากการทำงานบนเก้าอี้นุ่มไปสู่การทำงานภาคสนาม การเดินทางไปปฏิบัติการในพื้นที่หนึ่ง ๆ ของนักมานุษยวิทยากลายเป็นหัวใจสำคัญของปฏิบัติการทางชาติพันธุ์วรรณามาจนถึงปัจจุบัน (Wilding, 2007) อนึ่ง การทำงานภาคสนามของเขาวัดด้วยเรื่องวงแหวนกุลา (Kula ring) ในช่วงปี 1915 ยังแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างผู้คน สิ่งของ และการเคลื่อนย้ายในหมู่เกาะโทรเบเรียนด์ด้วย

ในทางหนึ่ง แม้มาลินอฟสกีจะริเริ่มให้นักมานุษยวิทยาออกไปที่ไหนสักแห่ง (going somewhere) เจมส์ คลิฟฟอร์ด (James Clifford) (1997) บอกว่าการออกไปที่ไหนสักแห่งเพื่อทำงานชาติพันธุ์วรรณานั้นอาจไม่เพียงพอ นักมานุษยวิทยาต้องละทิ้งสมมติฐานเบื้องต้นในการค้นหาราก (roots) ของรูปแบบทางสังคมวัฒนธรรมในพื้นที่หนึ่ง ๆ และหันไปแกะรอยเส้นทาง (routes) ที่ผลิตซ้ำรูปแบบทางสังคมวัฒนธรรมนั้นแทน การทำงานชาติพันธุ์วรรณาอย่างที่คลิฟฟอร์ดเสนอไม่อาจทำได้ด้วยวิธีการศึกษาแบบสนามเดียว (single-sited ethnography) เพราะการแกะรอยเส้นทางดังกล่าวเรียกร้องให้นักมานุษยวิทยาเคลื่อนย้ายไปมากกว่าพื้นที่แห่งใดแห่งหนึ่งเพียงแห่งเดียว จอร์จ มาร์คัส (George Marcus) (1998) บอกว่าการทำงานชาติพันธุ์วรรณาด้วยวิธีการศึกษาแบบหลายสนาม (multi-sited ethnography) จะช่วยให้การแกะรอยเส้นทางผู้คน สิ่งของ ความคิด และเรื่องราวต่าง ๆ ทำได้จากพื้นที่ที่หลากหลาย อีกทั้งยังไม่ถูกจำกัดกรอบพื้นที่ไว้ด้วยพรมแดนรัฐชาติด้วย

การศึกษาการเคลื่อนย้ายแบบหลายสนามให้ความสนใจไปยังวิธีการที่ผู้คนและสิ่งต่าง ๆ กลายเป็นส่วนหนึ่งของเส้นทาง อันอาจขยายผลในรูปของเป็นเครือข่ายการเชื่อมโยงที่ หลากหลายได้ นับแต่ทศวรรษ 1990 เป็นต้นมา นักวิชาการจำนวนหนึ่งชี้ให้เห็นว่ากระแสความ สนใจการเคลื่อนย้ายนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงการรับรู้ทางวิชาการซึ่งตอบสนองต่อการ เคลื่อนย้ายของสิ่งต่าง ๆ ที่เพิ่มมากขึ้นตามพัฒนาการของยุคสมัย แทนที่จะมองการเคลื่อนย้าย คล้ายกับกล่องดำ (black box) ว่าปราศจากนัยทางสังคมวัฒนธรรม (Sheller & Urry, 2006) กระบวนทัศน์การเคลื่อนย้าย (mobilities paradigm) นำเสนอแนวทางใหม่ ๆ ใน การสังเคราะห์มุมมองว่าด้วยการเคลื่อนย้ายผ่านการจัดเรียงตัวใหม่ของอำนาจ อัตลักษณ์ และ ชีวิตประจำวัน (Cresswell, 2011) ในแง่นี้ กระบวนทัศน์การเคลื่อนย้ายจึงช่วยนำเสนอวิธีการ ใหม่ ๆ ให้กับมานุษยวิทยาในการสร้างความเข้าใจว่าผู้คน สิ่งของ ตลอดจนความคิดแบบต่าง ๆ มีการเดินทางอย่างไร อีกทั้งยังนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ของสิ่งต่าง ๆ อย่างไม่ โดย มองปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นผ่านการเคลื่อนย้ายในตัวของมันเอง (Hannam et al., 2006)

นอกจากความคิดว่าด้วยการเคลื่อนย้ายที่เคยมีอยู่แต่เดิมแล้ว การศึกษาการเคลื่อนย้ายเชิงกระบวนทัศน์ในระยะหลังช่วยตั้งคำถามและทิศทางใหม่ ๆ กับมานุษยวิทยา กระแสความ สนใจการเคลื่อนย้ายสร้างกระบวนทัศน์ใหม่ในการพิจารณาการเคลื่อนย้ายตลอดจนวิธี การศึกษาที่แตกต่างออกไป กระบวนทัศน์การเคลื่อนย้ายที่เกิดขึ้นนี้ท้าทายต่อการสร้าง คำอธิบาย ตลอดจนเป้าหมายของการศึกษาในมานุษยวิทยาเอง โดยเฉพาะการอธิบายสังคมใน เชิงระบบและเฟิกเฉยต่อการเดินทางของสิ่งต่าง ๆ ภายใต้สภาวะที่โลกเปลี่ยนแปลงไปอย่าง รวดเร็วจากเทคโนโลยีการติดต่อสื่อสารและการเดินทาง และการเคลื่อนย้ายของผู้คน สิ่งของ ตลอดจนความคิด ได้เข้ามาเปลี่ยนแปลงสังคมเป็นวงกว้าง หากกระบวนทัศน์เก่าของ มานุษยวิทยาไม่เท่าทันต่อความเป็นจริงที่เปลี่ยนแปลงไป กระบวนทัศน์ใหม่ของการเคลื่อนย้าย อาจเป็นเครื่องมืออีกชิ้นหนึ่งที่เข้ามาช่วยอธิบายการโยกย้ายถ่ายเทของสิ่งต่าง ๆ ในโลก ที่ไม่ใช่ แค่เคลื่อนผ่านไปเฉย ๆ แต่ได้เข้ามาสร้างหรือเปลี่ยนแปลงเงื่อนไขแบบต่าง ๆ ในชีวิตให้กับเรา

ผู้เขียน

วิสุทธิ์ เวชวารกรณ์ นักวิจัย ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)

รายการอ้างอิง

- Clifford, J. 1997. *Route: Travel and Translation in the Late Twentieth Century*. Massachusetts: Cambridge University Press.
- Cresswell, T. 2011. Mobilities I: Catching Up. *Progress in Human Geography*. 35(4): 550-558.
- Hannam, K. et al. 2006. Mobilities, Immobilities, and Moorings. *Mobilities*. 1(1): 1-22.

- Marcus, G. 1998. *Ethnography through Thick and Thin*. New Jersey: Princeton University Press.
- Salazar, N. B. & Smart, A. 2011. Anthropological Takes on (Im)Mobility. *Identities: Global Studies in Culture and Power*. 18(6): 1-8.
- Salazar, N. B. 2014. Anthropology. In *Routledge Handbook for Mobilities*, Peter Audey et al. (Eds). New York: Routledge.
- Sheller, M. & Urry, J. 2006. The New Mobilities Paradigm. *Environment and Planning A*. 38(1): 207-226.
- Wilding, R. 2007. Transnational Ethnographies and Anthropological Imaginings of Migrancy. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. 33(2): 331-348.